

**„НОВЪ ТУРСКО-БЪЛГАРСКИ ПИСМОВНИКЪ“
ОТ СТОИЛ ПОПОВ И ИВАН ЧОРАПЧИЕВ (1873)**

Надка Николова, Мийрям Салим
Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“

**„НОВЪ ТУРСКО-БЪЛГАРСКИ ПИСМОВНИКЪ“
(NEW TURKISH-BULGARIAN LETTER BOOK) BY STOIL
POPOV AND IVAN CHORAPCHIEV (1873)**

Nadka Nikolova, Miyryam Salim
Konstantin Preslavski University of Shumen

The article is an introductory part of the comprehensive study of the „New Turkish-Bulgarian Letter Book“ (1873) by St. Popov and Iv. Chorapchiev. It traces little-known facts from the life and activities of the authors, with which they refute the label „turcophiles“ given to them by contemporaries. The letter book is presented analytically and descriptively, considering the types of sample letters (63 letters), which are distinguished by genre, addressee and reason for writing. Their structure, addressing and dating are studied. Special attention is paid to label means – lexical and grammatical, oriented to two types of addressees: official and unofficial.

Key words: Revival, new Bulgarian literary language, letter book, letters, epistolary genre

Двамата автори на „Новъ турско-български писмовникъ“ (1873)¹ Стоил Попов и Иван Чорапчиев почти не са коментирани в историята на българската възрожденска култура. Причините са ясни: продукцията им не е художествена – те са предимно преводачи, вестникари, редактори и автори на учебна и административна литература,

---

¹ Изследването е по проект № КП-06-Н40/8 на тема „Писмовниците на Българското възрождане като източник за формирането и функционирането на книжовния език“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката на РБ.

чиято дейност е оценена като маргинална в седемдесетте години на XIX в., когато българското общество отчетливо предявява претенции за ролята си в историческите, културните и политическите процеси, беязали последното десетилетие преди Освобождението.

Стоил Попов

Иван Чоранчиев

В реда на представяне на авторите на превода **Стоил Попов** е посочен първи – вероятно и ролята му в създаването е по-голяма. Знае се, че е роден през 1839 г. в Калофер в семейството на свещеника Димитър Малинков – „умен и любознателен“ човек, спомоществател на „Първичка българска словница“ (1848) от Ив. Богоров (Начов 1927: 439 – 440). По време на Руско-турската война, на 26 юли 1877 г., Д. Малинков бива убит от турците в родния си Калофер. Стоил Попов е първородният му син². Завършва класното училище в Калофер при Ботьо Петков и Спас Зафиров³ и вероятно още като ученик е имал интереси, тъй като по това време е спомоществател на три книги. Когато за известно време Б. Петков заминава в Карлово, Ст. Попов го последва, а след това продължава образованието си в Цариград. Ст. Попов е предпочетен за дописник и настоятел от Цариград на в. „Дунавски лебед“ (1860 – 1861). Същевременно работи като писар в кантората на братя Комсиеви в Балкапан хан, където се сближава със Ст. Бунев, с когото става член на младежкото бунтовническо сдружение „Верни приятели“. Дватамата успяват да съберат 35 доброволци за легията на Г. С. Раковски. Финансиран от сдружението, Попов успява да ги заведе през Одеса и Букурещ в Белград; на връщане, предаден от шпиони, е арестуван в Сливен. Заподозрян е в участие в габровския бунт от 12 юни 1862 г., а месец по-късно е затворен в тъмницата в

---

² Вж. подр. във Видни български родове (URL).

³ Спас Зафиров е учителят по френски език на Ив. Вазов.

Одрин, а после в Голямото забтие в Цариград. Там е посетен от приятеля си Хр. Стамболски, тогава студент във Военномедицинското училище, който свидетелства, че Стоил не издава нищо пред турските власти⁴. От съдбата му живо се интересува Н. Геров, който влиза в контакт с руския консул. В отговор на загрижеността му С. Филаретов пише на Н. Геров писмо, в което го успокоява, че благодарение на редица ходатайства от „българитѣ търговци православни и унияти“ в столицата е освободен. След 1 – 2 години Ст. Попов, навярно също с покровителството на българските търговци в Цариград, е назначен за „капукехая“⁵ и началник на униятското писалище за тескерета“ (Начов 1927: 441). Тази длъжност изпълнява до 1865 г. След създаването на Дунавския вилает и след неуспеха на българската уния в столицата по внушение на Др. Цанков заминава за Русе, където се задомява и остава да живее. Някогашният революционер започва да преподава турски език в русенското класно училище през 1868/1869 г. Същевременно взема „най-дѣятелно участие по черковния ни въпросъ, както и въ всички народни движения“ (пак там). Един от протоколите на Русенската община свидетелства, че е бил цял месец в Цариград „по народни работи“ и въпреки едномесечното му отсъствие заплатата му е била изплатена (Орловски 1906: 1078).

В Русе съдбата го среща с **Иван Чорапчиев**, който е родом от Копривщица. Знае се, че в Пловдивското централно училище е ученик на Й. Груев и на „многоучения парижки възпитаник Славиди“⁶. Младият Чорапчиев става един от най-добрите русенски учители. Правел впечатление с доброто си възпитание, тихия си характер и хуманното си отношение към учениците. Русенци дълго го помнят с ожесточената му борба срещу гръцкия митрополит Синесий и протосингела му – „зъл и коварен грък“ (Орловски 1906: 1069), в чието изгонване от Русе замесва дори учениците си⁷. Ив. Чорапчиев владеел много добре френски и турски език. През 1871 г. е избран за председател на читалище „Зора“ в Русе (БВИ 1988: 546). Плод на заниманията му са 9 книги, от които два учебника по френски (1863 и 1865, 2. изд. 1869 г.), както и турско-български буквар с три издания (1864, 1866 и 1875 г.),

⁴ Това е известно от биографията на д-р Хр. Стамболски, една част от която излиза в годишника на Казанлъшката дружба в София (Стамболски 1912: 163 – 203).

⁵ В случая – чиновник.

⁶ Димитър Славчев (Славиди) е един от най-изтъкнатите български педагози през Възраждането. Учител е на Й. Груев и Хр. Ботев (БВИ 1988: 598).

⁷ Подробен разказ за изгонването на гръцкия владика Синесий и участието на учениците вж. у Н. Жечев (Жечев 2018).

които са били доста популярни в българските училища, в които се изучават двата езика.

От биографиите на двамата се вижда, че Стоил ефенди, с което име става известен Ст. Попов, и Ив. Чорапчиев са имали не само близки интелектуални интереси и обща позиция по отношение на черковните борби. Дейността им като преводачи и редактори на българската част в двуезичния турски официоз „Дунав“/„Туна“⁸ едва ли е единствената причина за тясното им сътрудничество. Несъмнено между тях възниква приятелство, което има неподозирани от съгражданите им и турските власти корени. Братът на Ст. Попов, Киро Попов, завършва медицина в Букурещ, където се сближава с българската революционна емиграция – най-вече с Г. С. Раковски, Л. Каравелов и Хр. Ботев. След дипломирането си заминава за Карлово, където става известен и почитан градски лекар⁹; жени се за дъщерята на Райно Попович Елисавета. Знае се, че е бил „голям родолюбец и интимен приятел на Левски“ (Начов 1927: 444)¹⁰. Чрез брат си Киро именно Ст. Попов също става близък с Апостола. Твърди се със сигурност, че Ст. Попов „се сношавалъ съ В. Левски, който нѣколко пѣти ходил тайно у дома му нощемъ. Съ влиянието си той и на мнозина българи помагалъ“ (Начов 1927: 442). Смята се дори, че Ст. Попов е имал тайна връзка с руското консулство в Русе и е изпращал кореспонденция на емигрантските вестници в Румъния (Жейнов 2004: 36). Естествено, тези дейности остават в тайна до Освобождението. За съвременниците си Стоил ефенди, доверено лице с голямо влияние върху Мидхат паша и многоуважаван поданик на султана, е известен като туркофил, за което е бил обект на множество нападки¹¹. Зад привидната си фаса-

---

⁸ Седмичникът „Дунав“ („Туна“ на турски) е създаден по инициатива на Мидхат паша и излиза между март 1865 г. и юни 1877 г. Той е официалният вестник на Дунавския вилает и е списван на два езика: турски и български. В редакцията му влизат българите Стоил Попов и Иван Чорапчиев.

⁹ В Шумен се явява на колоквиум, след който легализира дипломата си и е признат от османските власти за лекар.

¹⁰ Д-р Киро Попов загива трагично по време на Руско-турската война: заради участието си в карловската делегация до руските войски в Казанлък е обесен в Пловдив в навечерието на Освобождението.

¹¹ Показателна в това отношение е критиката на дописник на в. „Турция“ относно статия на Ст. Попов във в. „Право“, с която настоява за преразпределение на епархиите. Авторът на статията в „Турция“ смята, че предложението му е нелепо, и напада Ст. Попов, като го критикува за мъглиявите фрази и за недотам добрия език на този „чиновник“, който е определен като „прость прѣводачъ“. Отбелязва се, че в. „Дунав“ все още има някаква чест благодарение на трудолюбието

да на благонадежден цензор и учител Ст. Попов обаче е извършвал народополезна дейност, останала скрита и дълго време неизвестна за русенци, които са запомнили него и Ив. Чорапчиев като туркофили. Позицията им на цензори на даваните за печат български книги и на преводачи във вестника ги е поставяла често на прицела на обществото, което ги е наричало „учени туркаши“ и не им е спестявало критики и подигравки¹². В освободена България народополезната дейност на Ст. Попов не остава невъзнаградена: той е назначен за отговорник на издавания в печатницата на Л. Каравелов и Н. Жейнов в. „Български левъ“ (с главен редактор Светослав Миларов); избран е за председател на Окръжния съд във Варна. Било му е възложено, като на добър познавач на турския език, да прегледа библиотеката на Осман Пазвантоглу. Ст. Попов е автор на 5 книги, последните три от които са издадени след Освобождението. Всички са на търговскоправна и наказателноправна тематика: „Царски търговски законникъ“ (1866) – превод; „Турско-български писмовникъ“ (1868) и 2-ро изд. „Новъ турско-български писмовникъ“ (1873) – превод; „Законъ за наказанията“ (1879); „Предизвикани обяснения“ (1880); „Сждебна критика“ (1881). Умира през 1890 г. в София.

***

По времето, когато се издава „Турско-български писмовникъ“ (1868¹³) и „Новъ турско-български писмовникъ“ (1873), Русчук е административен център на Дунавския вилает¹⁴, в който под ръководството на валията¹⁵ Мидхат паша се извършват важни административ-

---

на Ив. Чорапчиев. Намеква се, че сътрудникът му Стоил Попов не знае добре майчиния си език, и се препоръчва да се назначи нов, който да подпомага дейността на Чорапчиев, който трябва „сам да написува два цѣли вѣстника за недѣлята“.

¹² Вж. например ироничния отзив за „Новъ турско-български писмовникъ“ във в. „Независимост“, III, бр. 52, 15 септ. 1873, с. 416 (в раздела „Книжевно известие“), в който, между другото, съветват авторите да изпратят писмовника си на „виенската изложба“. Хр. Ботев дори демонстрира присмех и неприязън към Ст. Попов, за когото съчинява една епиграма.

¹³ Отвън годината е 1869-а, което е обяснимо, тъй като обявата за излизането на писмовника във в. „Дунав“ е в брой 402 от 25 август 1869 г., с. 804. 1868-а вероятно е годината, в която преводът е завършен.

¹⁴ Дунавският вилает обхваща цялата Дунавска равнина, включително Нишкия и Тулчанския санджак, Софийското и Самоковското поле и е управляван от Мидхат паша в периода 1864 – 1868 г.

¹⁵ Губернатор според съвременните представи.

но-стопански реформи. Той е фигура от голям мащаб и остава известен в историята с реализиране на голяма част от идеите си за модернизирване на поверената му област. Валията привлича немалък брой образовани българи в управлението ѝ и е убеден, че всяко тяхно допълнително обучение повишава ефективността им в служба на османското правителство (Боянов 2018).

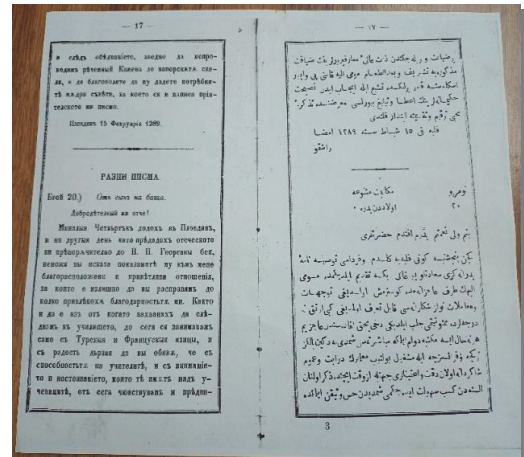
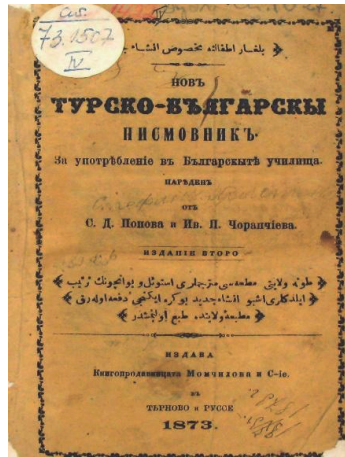
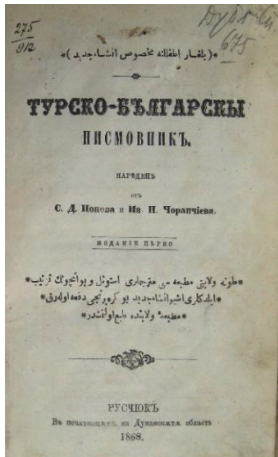
Една от инициативите му, останала обаче нереализирана, се отнася до езиковата политика, каквато Османската империя не осъществява през цялото време на колонизацията¹⁶. По същество тя е включвала двуезично образование, а може би и двуезична администрация. Към подобен извод водят преводите (може би по негова поръчка) на два законника: „Царский наказателный законникъ“ (1867) с преводач Ив. Чорапчиев и „Царский търговски законникъ“ (1867) с преводач Ст. Попов. Двата сборника със закони вероятно е трябвало да обслужват ползватели, владеещи двата езика, тъй като огледално текстовете са разположени в оригинал на десните страници, а на левите е преводът им на български език. Двуезичен е и издаваният от същите автори и вилаетски в. „Дунав“/„Туна“. За да улесни административното обслужване, губернаторът възлага и превода на т.нар. *инша*¹⁷ – сборник с образци на различни по жанр административни типови документи с формата на писма: заявления, молби, тъжби, протести, търговски интеракции и под. Така през следващата година се появява „Турско-български писмовникъ“. Като част от големия проект Мидхат паша финансира през 1865 г. създаването на Дунавската печатница в Русчук, чийто основател и директор е Др. Цанков. В нея се издават изброените двуезични издания¹⁸, едно от които е писмовникът¹⁹ на Ст. Попов и Ив. Чорапчиев.

---

¹⁶ Вж. подр. Николова (2004: 38 – 40) и посочената там литература.

¹⁷ Думата *инша* е арабска и означава ‘разкриване, изобретяване, създаване’. Като епистографски термин *инша* е със значение на ‘съчиняване на литературен текст’ (1); ‘редакция на писмо или документ’ (2); ‘писмен образец’ (3). Като канцеларски термин *инша* е документ или писмо, изготвено от писар (Стайнова 1974: 87). Използва се и в смисъл на ‘писане, изкуство на писане’, а сборниците с подбрани писма образци с официален или неофициален характер също са наричани *инша* или *мюншеат* (ИЕ URL). Подробно за османотурските *инши* вж. у М. Салим (2022).

¹⁸ Освен тях и множеството различни формуляри от печатницата излизат 160 книги, от които 159 са на български език. Значението на печатницата е сполучливо обобщено от И. Жейнов: „Можем спокойно да определим печатницата в Русе като българска културна институция през Възраждането“ (Жейнов 2004: 14).

По своя характер писмовникът е двуезичен: текстът на османотурски със своя собствена буквена номерация заема десните страници, огледално на тях – на левите, е българският еквивалент също със своя собствена номерация. Съставителството на турската част е на Попов и Чорапчиев, съпроводена от „Българския имъ прѣводъ“ (4)²⁰, направен също от тях.

Заглавната страница е с художествено оформен шрифт, с който на османотурски е написано: „Tuna Vilayet Matbaası mütercimleri İstoil ve Yovanço'nun tertip eyledikleri işbu İnşa-i Cedid bu kere birinci defa olarak Matbaa-i Vilayette tab olunmuş“ (Този нов писмовник, съставен от Стоил и Йованчо, преводачи в Печатницата на Дунавския вилает, се отпечатва за първи път).

От **предговора** в началото на българската част на писмовника става ясно, че сборникът е издаден за улеснение на онези млади българчета, които изучават официалния език на империята в българските училища. Според съставителите, макар и до момента „да сж ся издали... Турско-българскѣ Грамматикѣ, буквари и други подобни книги“, които дават възможност да се чете и пише на турски език, ползата не е голяма. Иишите, „които служат като водители за обучение въ съчиненіето и писмото, не сж нарѣдени по улеснителнѣ нѣкоя системѣ, сир. въ начялото имъ не сж вмѣстени нѣкои простички и лесновразумителни образци“ (3). Напротив, те „начинатъ отъ прошенія до Н. В. Султанътъ и до министритѣ, и отъ тъмни и завезани ласкателни писма, отъ които по опытъ ся е доказало, че младитѣ ученици немогѣтъ да придобиятъ ожидаемѣтъ ползѣ“ (3). Съчинителите, чие-

¹⁹ Това не е първият писмовник, отпечатан в Дунавската печатница – през 1870 г. там се издава „Писмовниче“ на Стефан Попов и Петър Аврамов.

²⁰ В скоби без отправка за източника се цитира от „Новъ турско-български писмовникъ“ от 1873 г.

то намерение е да предоставят „едно улеснение на съотечественниците ни“ при общуването с османските институции, предлагат двуезичен писмовник, който бързо се изчерпва и поради ползата от него го преиздават през 1873 г. Това става ясно и от тяхната *Забележка след Предисловието* на изданието от 1873 г., която гласи:

„Настоящиятъ Писмовникъ, който ся издаде прѣди три години, понеже ся пріе и въведе въ почти всичкытъ почти Българскы училища, ный по поканваніето на мнозина отъ учителитѣ, които прѣдаватъ османскыятъ языкъ, издаваме го сега втори пѣтъ съ нѣкои поправки и допълненія“ (4).

Поради пълнотата на второто издание всички по-нататъшни аналитични описания и коментари са върху него.

Освен с образците на документи за кореспонденция писмовникът е еталон и за османотурско „краснописание“. Още в началото на изданието авторите отбелязват:

„Турскитѣ писмовници въобще ся печататъ на литографія съ рѣкописни букви, щото служат и като образци за краснописаніе. Тоя обаче нашъ писмовникъ, за по добро напечята ся съ печатни букви, каквото да ся чете по лесно, защото рѣкописнитѣ Инши като неможатъ да ся отпечятватъ чисто, ученицитѣ посрѣщатъ доста мъчнотіи в четеніето им; а за да имжтъ предъ очи почеркътъ на най употребителното писмо, називаемо рика, което да им служи като образъ за краснописаніето на тоя языкъ, избрахъ ся нѣколко отъ разнитѣ образци, и ся отпечатахъ на литографія и на особнж колж, която ся прибави въ края на Писмовника“.

Писмовникът съдържа общо 63 образца на писма, като някои видове са с по няколко примерни текста. Образците са изрядно номерирани и озаглавени. Всяко писмо е снабдено със заглавен обяснителен текст, който един вид класифицира вида му и облекчава ползвателя, търсещ подходящия образец, напр. „Образъ на илми-хаберъ, който ся дава за да ся каити (подпише) пѣтно тескере“ (6), „Образ на съгласително, което ся прави за съставленіето на едно търговско дружество отъ двѣ или повече лица“ (12) или „Образци за прѣпорѣчителни и посѣтителни писма“ (24).

Личните писма са само четири: това са две писма от син към баща и към майка, едно от баща към сина си и отговор от сина. Останалите 59 образца имат административно-стопански, търговскоправен и счетоводен характер и са предназначени за различни получатели. Това са 13 варианта на *разписки* (т.нар. илми-хабери) по различни пово-

ди, 3 варианта на *договори* (т.нар. контракти), *покани* (т.нар. призователни писма за бал, приятелско събиране и угощение). В специален раздел са подредени *търговските писма*: от съдружник до съдружник (два варианта), напомняне за издължаване по заем и отговор, 6 вида препоръчителни писма, честитка за заемане на административен пост, 11 варианта на прошения и 9 варианта на прошения за възлагане на дела на търговски съдилища. Накрая са т.нар. *протести* (апело). На част от писмата получателите са българи – това са личните писма, писмата до съдружници и приятели. На останалите писма получателите са административни лица мюсюлмани, ползващи османотурски език.

Естествено, първични са образците на османотурски език²¹. Те носят определени особености по съдържание и структура, като цяло характерни за времето на съставянето им. По принцип различните по вид османски епистолярни документи имат специфична структура, която в относително кратък период се дооформя и утвърждава в масовата практика. Установени веднъж, отделните елементи на структурата се запазват непокътнати във времето. Еднообразната информация се поднася по предварително очертан маниер, но по своя строеж многобройните типове документи представляват образци, а не строги формуляри (Андреев 2009: 216 – 217). С времето в търсене на по-ефективно изразяване канцеларистите, респ. авторите на епистолярни сборници, се отклоняват от създадената норма, което благоприятства разчупването на установените модели и въвеждането на нови формули. По-голяма динамика и различия при редактирането на шаблоните се забелязва в ранните документи, а в по-ново време структурата е и по-опростена. Тези особености се отразяват върху превода им на български език, който е също с доста свободна постройка и в езиково отношение е сравним с останалите български писмовници (част от които също са преводни – главно от гръцки и френски).

Една от особеностите при превода е, че там, където трябва да се напишат **собствени имена** – антропониими или топоними – **и дати**, е написано *еди-кой (си)*, *еди-къде (си)*, *еди-кога (си)*. За целта в турската част на писмовника на Попов и Чорапчиев още в началото са дадени на арабица някои топоними (градове, държави и столици), напр. *Истамбул (sic)*, *Русчук*, *Едрене*, *Търново*, *Филибе*, *Варна*, *Тулча*, *Видин*, *Ниш*, *София*, *Зиштови*, *Хезарград*, *Шумнъ*, *Джума-и атик*, *Плевне*, *Ивраджа*, *Лофча*, *Хаскъой*, *Дубнидже*; *Девлет-и Алие Истамбул*

²¹ За повече подробности, свързани със съдържанието, структурата, езика, речевия етикет, стила и датирането на османотурската част, както и с предаването на чужди собствени имена, вж. М. Салим (2020).

(sic), Ингилтере Лондра, Франса Парис, Австрия Виена, Прусия Берлин, Русия Петербург, Италия Рома, Испания Мадрид, Юнанистан Атина, Сърбия Белград. Със специфичната фонетична промяна на българските антропоними, започващи с две и повече съгласни, пред които се поставя буквата елиф²², са написани на арабица – *Ъстоян, Ъзлатан, Ъзлата, Ъстойка*. Разбира се, на арабица има и много други български и мюсюлмански лични имена: *Янко, Богдан, Жиляско, Райна, Руска, Недялка, Юванка, Кемал, Рафет, Тевфик, Рефик, Сабри, Ръфат*. В писмата на български обаче собствените имена са написани според облика им в българския език.

В края на изданието, след текстовете на български език, авторите на Писмовника записват с арабица и съкращенията на месеците по лунната и слънчевата година (руми). **Датировката** на писмата образци в сборника е нередовна, повечето писма не са датирани; когато е налична, е представена в няколко варианта.

- В края на писмата с типичен епистоларен характер – между членове на семейството, между съдружници и приятели, т.е. в писма, чиито получатели са българи (или предполагаемо българи), датирането е по християнското летоброене, напр. *15 Февруарія 1873* (18), *Цариградъ 15 Априлія 1873* (21). По християнското летоброене е датирането и в края на предисловието: *Руссе 1 Юнія 1873*.

- В разписка под № 5 датировката е по мюсюлманското летоброене (т.нар. хиджра), но вътре в писмото е по християнското – *На 20 ый Януарій 1873 отъ Р. Х.* (7). В следващата разписка под № 6 пък е изцяло по хиджра – и вътре в писмото, и в края му: *На 20-ый Рамазанъ 1289 год. (отъ егира)*²³ (7 – 8).

- В останалите датирани писма, особено в тези, чиито получатели са мюсюлмани, най-често името на месеца е на български, а годината – по мюсюлманското летоброене, напр. *Пловдивъ 15 Февруарія 1289* (17), *Цариградъ 14 Юлія 1289* (18).

Тази неунифицираност в датирането може да се обясни с това, че съчинителите са двама. Навярно между тях липсва уговорка как да се направи – дали да се уеднакви, или да се дадат няколко варианта, кой от тях да се препоръча и под. Подобна непоследователност е характерна и за други съчинения от двама автори. Пример тук може да бъде „Писмовниче“ (1870) от Стефан Попов и Петър Аврамов, в чиито образци също е налице подобна несистемност относно правописа, езика и др. детайли.

---

²² Елиф (ﺍ) предава протетичната гласна „и“ в началото на името.

²³ Егира – местно название на хиджра (вж. Ислямски календар: URL)

В епистоларния стил от особен интерес е **етикетът**, препоръчван в писмата, тъй като той е несъмнено отражение на етикета през XIX в. Ръководствата за писане на писма имат безспорен принос за формиране на етикетните норми в българската писмена и устна комуникация. „Новъ турско-български писмовникъ“ обаче има особено място сред тях: повечето от образците са адресирани до държавни институции и до висшите сановници, които ги ръководят. Тези писма следователно имат официален характер и етикетът, следван в тях, съществено се различава от етикета в писмата, разменяни между членове на семейството, между приятели или между кореспонденти, споделящи бремето на една и съща професионална дейност. Също като тях обаче етикетът в писмената епистоларна комуникация има две главни изражения: **обръщенията и формите за число на местоименията и глаголите**.

Характерното е, че не всички *официални писма* имат обръщения. Такива са писмата от № 1 до № 19 – образци на молби за издаване на тескере; за удостоверение, което да послужи на карантината, за да се погребее мъртвец; записи на заповед за паричен заем; документ за анулиране на унищожена полица; образци за залог, полици, бонове, договори, поръчителства; документи за издължаване след ликвидация на дружество и др. Липсата на обръщение всъщност показва, че адресатът не само не е посочен, но е от най-общ характер, напр. „и ся поднася на честното правителство“ (6). Някои от писмата са написани в 1 л. ед. или мн.ч., напр.: „С настоящето съгласително ся условиямъ съ...“ (14), „Съ настоящето издължително обявяваме“ (15). В тях често присъстват безлични глаголи, напр. „даде ся на карентинжтж настоящія илми-хаберъ“ (7), „притежяніето ми да ся продаде чрѣзь правителството, и отъ стойносттаж му като ся извади количеството, което съмъ дължень, и ся продаде на рѣченныя търговецъ“ (8). За образците на полици са характерни повелителните глаголни форми от типа на „бройте на заповѣдъж на...“ (10). Този вид образци, макар и някои с битови подробности, се доближават до формулярите с типови текстове, които облекчават ползвателя – с малки изменения писмото е готово за изпращане до кой да е адресат.

Интересни са трите покани за светски събития – за бал, за частно събиране с развлекателен характер и за изпращане с тържествено угощение на младеж, който ще учи в Париж. Всички те нямат обръщение в началото, но вътре в писмата се срещат обръщения от типа на „умолява и ваше благородіе“ (16) или „моля ваше словесіе“ (16) (в третата покана, отправена вероятно към учителя на младежа).

Особен раздел представляват т.нар. „Търговски писма“ – от № 24 до № 34. Те са написани от първо лице и са „Отъ съдружникъ до съдружникъ“ (20), а едно от тях е покана за плащане на дълг, последвано от „Отговоръ на горнето“ (22 – 24). Те започват с лаконичното и учтиво, но неангажиращо обръщение „Господине!“. Препоръчителните и посетителните писма са представени от няколко варианта – едни са адресирани до официални лица и институции, а други – до познати лица. Последните имат по-личен характер – пишешите се интересуват от здравето и благополучието на другия, съдържат детайли от събития, но нямат обръщения. Другите – едно от тях адресирано до „славното прѣдсѣдателство на Държавныйя съвѣтъ“ (26), както и честитката по повод на повишение в ранг на овластено лице също са лишени от обръщения, но вътре в текста се срещат апелативни изрази от типа на „Вашето милостиво прѣдсѣдателско Высочество“ (27), „В. Благородіе“ (28).

Макар и определени от авторите като търговски, в някои от писмата е налице лично отношение, напр. образец № 29 е отговор на молба за подпомагане на брата на адресанта Николаки, който има нужда от ориентация в непознат град и връзки с други търговци. В последвалия отговор писмописецът нарича първия „приятелю мой“, с когото го свързва „сърдечно братство“ (26). Звателната форма *приятелю* не е поставена в началото обръщение, но би могла да се тълкува като обръщенията в личните писма.

Специфичен епистоларен жанр са т.нар. прошения – това са писмата от № 35 до № 58. Тези образци имат изразен наративен характер, те описват различни събития, изпълнени са с детайли, което ги прави уникални. Някои от образците започват директно с изложението на молбата; други имат обръщения с официален характер, напр. „Ваше Прѣвѣсходителство!“ (30), „Ваше Высочество!“ (36). Поспецифични са онези прошения, които започват с изразите „Покорно прѣдствленіе“ или „Покорно прошеніе“ на отделен ред. При част от тях като че ли това е определение на жанра, при други обаче удивителният знак ги доближава до идеята за обръщение.

Писмата с официален характер приключват със задължителен завършек, имащ стойността на подпис: „Въ всѣкакъвъ случай остоямъ покоренъ на Вашитѣ заповеди“ (55), често съкратени до „Въ всѣкакъвъ случай и пр.“. Вероятно това е формула, рамкираща текста между завършека и обръщението или „Покорно прѣдствленіе“/ „Покорно прошеніе“, която придава административна специфика на образа. В нито едно от писмата не е посочено къде и как се вписва името на адресанта.

За разлика от официалните писма, адресирани до различни институции и овластени лица, *личните писма* имат обръщения: „Добродѣтелный ми отче!“, „Благодѣтелная ми майко!“, „Любезный ми сыне!“, „Благодѣтелный ми отче!“. Те илюстрират употребата на звателни форми (*сыне, отче, майко*) – напълно актуални за ХІХ в., придружени с пълните архаични форми на предхождащите ги прилагателни. Докато формите за м.р. ед.ч. се закрепват и се употребяват в съкратен вариант и в наши дни (напр. *драги, любезни, скъпи, мили* и под.), то прилагателните в ж.р. се унифицират с основната си форма. Личните писма завършват различно: едно от тях има в края си, написано с курсив, „Подписьтъ:“ (18), друго – с „Покорныйтъ вы сынъ“ (18), другите две нямат завършеци.

Във всички писма, независимо от характера си на официални или частни – дори до членове на семейството, в които писма тонът е интимно-поверителен, личните и притежателните местоимения за второ лице са в множествено число, напр. „Вый... Вашето Высоко покровительство и милость“ (28), „на Вашятъж высокъ милость и добринъж“ (27) и под. Глаголните форми са също в мн.ч., напр. „Вый знаете пріятелю“ (26), „рѣшително вы напомнимъ сыне мой, че вый ще ся лишите отъ отеческите ми милости“ (19), „отеческото вы писмо“ (19), „нуждно е да станете въ чяса“ (22), „не сте ни върнали и заплатили“ (23). Както се вижда от примерите, част от местоименията са записани с главна буква, но друга, и то по-голямата, започват с малка. Видно е, че авторите не са обмислили унификацията на правописа им може би защото оригиналът, който е написан с арабско писмо (рика), не ги изписва с главна буква – в него изобщо липсват главни букви.

В съответствие с това съчетаващите се с местоименията лични глаголни форми, без оглед на това за кое време, са винаги в множествено число (вж. приведените в предходния абзац примери).

***

Този рядък случай на двуезичен писмен паметник на българската книжнина документира много неща: намеренията на османското правителство в лицето на Мидхат паша да легализира участието на българския етнос в империята в социално, правно, стопанско и административно отношение чрез лостовете на езика (с естествената доминация на турския етнос въпреки численото превъзходство на българите във вилаета). Може би именно чрез езиковото включване той е имал намерението да положи основите на османска нация. Това е пример за осъзнаване на силата на книжовния език като един от сим-

волите на нацията, а също така и на ролята на езиковата политика в държавното управление. Така или иначе вътрешнополитическите борби и руско-турската война, донесла Освобождението, осуетяват плановете му. Налице остават обаче двуезичните издания (има се предвид не само писмовникът, но и вестникът и двата законника). Българската част на писмовника документира един доста модернизиран, стъпил в основните си черти на говоримата реч и едновременно с това култивиран, изчистен откъм архаизми и диалектизми език, предшестващ културния език на българите след Освобождението.

ЛИТЕРАТУРА

- Андреев 2009:** Андреев, Ст. Към въпроса за датирането на недатираните османски документи от XV – XVIII век. [Andreev, St. Kam voprosa za datiraneto na nedatiranite osmanski dokumenti ot XV – XVIII vek.] // *Годишник на Висшия ислямски институт*. София: Висш ислямски институт, 2009, 213 – 229.
- Боянов 2018:** Боянов, Ст. *Институции и архиви в Източна Румелия (1878 – 1885)*. Електронна библиотека по архивистика и документалистика. [Boyanov, St. Institutsii i arhivi v Iztochna Rumeliya (1878 – 1885). Elektronna biblioteka po arhivistika i dokumentalistika.] <https://electronic-library.org/books/Book_0080.html> (14.05.2022).
- Жейнов 2004:** Жейнов, И. *Печатарството в Русе*. [Zheynov, I. Pechatarstvoto v Ruse.] Русе: Дунав прес, 2004.
- Жечев 2018:** Жечев, Н. *Епичната битка на русенци със Синесий*. [Zhechev, N. Epichnata bitka na rusentsi sas Sinesij.] <<http://patrioti.net/%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%BA%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%81%D1%8A%D1%81-%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%81%D0%B8%D0%B9/>> (27.04.2022).
- Начов 1927:** Начов, Н. *Калофер в миналото*. [Nachov, N. Kalofer v minaloto.] 1927.
- Николова 2004:** Николова, Н. *Билингвизмът в българските земи през XV – XIX век*. [Nikolova, N. Bilingvizmat v balgarskite zemi prez XV – XIX vek.] Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2004.

- Орловски 1906:** Орловски, Ст. Из историята на учебното дело в Русе до Освобождението. [Orlovski, St. Iz istoriyata na uchebnoto delo v Ruse do Osvobozhdenieto.] // *Училищен преглед*, 1906, № 10.
- Салим 2020:** Салим, М. Един образец на османската делова кореспонденция: „Турско-български писмовник“ от XIX век. [Salim, M. Edin obrazets na osmanskata delova korespondentsiya: „Tursko-balgarski pismovnik“ ot XIX vek.] // *Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“*. Факултет по хуманитарни науки. Том XXXI А. Шумен, 2020, 169 – 184.
- Салим 2022:** Салим, М. По следите на османското епистолярно изкуство илм-ю инша. [Salim, M. Po sledite na osmanskoto epistolarno izkustvo ilm-yu insha.] Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“, 2022.
- Стайнова 1974:** Стайнова, М. Към въпроса за османския епистолярен жанр. [Staynova, M. Kam vaprosa za osmanskiya epistolaren zhanr.] // *Studia Balcanica*, 1974, № 8, 87 – 106.
- Стамболски 1912:** Стамболски, Хр. Биография на доктора Хр. Т. Стамболски от Казанлък. [Stambolski, Hr. Biografiya na doktora Hr. T. Stambolski ot Kazanlak.] // В: *Казанлък въ миналото и днесъ. Годишникъ на Казанлъшката дружба въ София. 1904 – 1910*. Кн. I. София, 1912, 163 – 203.

СПРАВОЧНА ЛИТЕРАТУРА

- БВИ 1988:** Генчев, Н., Кр. Даскалова (съст.). *Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия*. [Genchev, N., Kr. Daskalova (sast.). *Balgarskata vazrozhdenska inteligentsiya. Entsiklopediya*.] София: Д-р Петър Берон, 1988.
- Видни български родове:** GTrees.net. Видни български родове. [GTrees.net. Vidni balgarski rodove.] <<http://www.gtrees.net/individual.php?pid=I28846&ged=tree1>> (15.04.2022).